

واسطه بين حق و خلق

تأليف:

شيخ الإسلام ابن تيميه رحمه الله

با شرح و توضيح:

محمد بن جميل زينو

این کتاب از سایت کتابخانه عقیده دانلود شده است.

www.aqeedeh.com

book@aqeedeh.com

آدرس ایمیل:

سایت‌های مفید

www.aqeedeh.com

www.islamtxt.com

www.ahlesonnat.com

www.isl.org.uk

www.islamtape.com

www.blestfamily.com

www.islamworldnews.com

www.islamage.com

www.islamwebpedia.com

www.islampp.com

www.videofarda.com

www.nourtv.net

www.sadaislam.com

www.islamhouse.com

www.bidary.net

www.tabesh.net

www.farsi.sunnionline.us

www.sunni-news.net

www.mohtadeen.com

www.ijtehadat.com

www.islam411.com

فهرست عناوین

فهرست عناوین	۱
مقدمه	۳
پیشگفتار	۵
پیامبران واسطه تبلیغ هستند	۱۵
پیامبران منفعت جلب نمی کنند	۲۰
علماء وارث پیامبران هستند	۲۶
انواع واسطه های مردود و نادرست	۲۷
شفاعت باطل و صحیح	۳۳
مقدار اسباب	۳۷
پیامبر توحید را تحقق می بخشد	۴۸
اسباب مشروع و اسباب نامشروع	۵۱

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

إِن الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ، وَمَنْ يَضِلْ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

اما بعد:

اینجانب مدت زیادی است که با این رساله آشنا شده و از آن متأثر گشته و مخصوصاً تحت تأثیر عقاید توحیدی آن قرار گرفته‌ام؛ آن را بر یکی از مشایخ صوفی مسلک عرضه داشتم؛ ایشان در حاشیه‌ی این رساله، آنجا که ابن تیمیه سخن خداوند را در اثبات توحید به عنوان شاهد بیان می‌دارد: «قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَتُ ضُرِّيَّهَ...» [زمر: ۳۸]. «بگو: ملاحظه کنید که آنچه به غیر الله می‌پرستید، اگر الله در حق من بلایی خواسته باشد، آیا آنان بلاگردانش هستند؟...»

نوشت که شما چه می‌گویید آنجا که قوم موسی؛ به پیامبرشان می‌گویند: «لَيْسَ كَشَفَتْ عَنَّا الْوَجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ...» [اعراف: ۱۳۴]. «اگر بلا را از ما بگردانی، به تو ایمان می‌آوریم» آیا مشرک شدند؟!

استدلال آن شیخ به این آیه جای تعجب است؛ که جوابش چنین است:

اولاً: به دلیل خودِ کلامِ الله تعالی که از زبانشان بازگو می‌کند: ﴿لَتُؤْمِنَنَّ لَكَ...﴾ آنها مؤمن نبوده‌اند.

ثانیاً: آن کافرانی که این سخن را به موسی گفتند از او درخواست کردند که از پروردگارش بخواهد تا عذاب را از آنها برطرف کند، که الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَمْوَسَىٰ آدُعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ﴾ [اعراف: ۱۳۴]. «و چون بلا بر سرشان می‌آمد می‌گفتند: برای ما از پروردگارت بخواه که با پیمانی که با تو دارد [بر ما رحمت آورد]». پس ملاحظه می‌کنیم که درخواست رفع عذاب را از موسی نمودند.

ثالثاً: آیه‌ای که به دنبال آن می‌آید، کلام شیخ را مردود نموده آن را باطل می‌کند، آنجا که می‌فرماید: ﴿فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بَلِغُوهُ﴾ [اعراف: ۱۳۵]. «آنگاه چون بلا را، تا زمانی که به سر رساننده اش بودند از آنان برگرداندیم». این آیه روشن می‌کند که کاشف عذاب فقط الله می‌باشد نه موسی.

خلاصه: این رساله اگر چه از نظر حجم کوچک است ولی در معنا و توضیح مطلب، بسی بزرگ است و در شناخت انواع واسطه‌ها، توسل، توحید و غیره بسیار سودمند می‌باشد، بنابراین در صدد تجدید چاپ آن برآمدیم و عناوین مناسبی برایش انتخاب کردم تا خواننده را بر فهم آن کمک نماید و بر روی جلد، گزیده‌ای از زندگینامه‌ی شیخ الاسلام ابن تیمیه را نگاشتم و از الله تعالی می‌خواهم که مسلمین را به وسیله‌ی آن نفع برساند و آن را عملی خالص برای خود قرار دهد.

محمد بن جمیل زینو

استاد دارالحديث خيريه در مکه مکرمه

پیشگفتار

إِن الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهِ وَأَنْفُسَنَا وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا مِنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ، وَمَنْ يَضِلْ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ أَمَّا بَعْدُ:

موضوع واسطه بین الله تعالی و مخلوقات، بحث مهمی است که اکثر مسلمانان نسبت به آن بی اطلاعند و با کمال تأسف آنچه را که امروز شاهد آن هستیم، نتیجه این نا آگاهی است.

اگر قلب‌های مان را متوجه الله می‌نمودیم و از شریعتش پیروی می‌کردیم، از نصرت و یاری الله سبحانه و امدادهایی که به ما وعده داده است محروم نمی‌شدیم، چنانکه الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [روم: ۴۷]. «و یاری رساندن به مؤمنان حق است که بر عهده‌ی ماست». ﴿إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ﴾ [محمد: ۷]. «اگر [دین] خدا را یاری دهید، شما را یاری می‌دهد و گام‌هایتان را استوار می‌دارد». ﴿وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾ [منافقون: ۸]. «عزت، خاص خداوند و پیامبر او و مؤمنان است». ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ [آل عمران: ۱۳۹]. «و سستی نورزید و اندوهگین نباشید چرا که شما اگر مؤمن باشید، برترید».

مردم در فهم واسطه بین حق و خلق یا به عبارتی دیگر بین الله تعالی و بندگانش به سه گروه تقسیم شده‌اند:

۱. دسته اول در صدد انکار این موضوع برآمده اند که الله تعالی رسول الله ﷺ را تنها برای تعلیم شریعتش مبعوث فرموده است؛ بلکه اینان ادعا دارند که این شریعت برای طبقه‌ی عوام الناس می‌باشد، لذا آن را علم ظاهری نامیده اند... در نتیجه، در عبادت‌هایشان بر اوهام و خرافاتی که آن را علم باطنی می‌نامند تکیه کرده اند و آن را [کشف و شهود] می‌خوانند. که این ادعا در واقع چیزی جز وسوسه های ابلیس و شیاطین نیست، و وسائطی را که به دعا می‌خوانند با ابتدایی‌ترین مبادی اسلام مخالفت دارد. شعار معروف آنان در این وادی، این است که:

«حدثني قلبي عن ربي= قلب من از پروردگارم برایم سخن گفت».

آنها به این دلیل، دانشمندان شریعت را مسخره می‌کنند و از ایشان عیب و ایراد می‌گیرند که علم و دانش را سینه به سینه از مردگان کسب میکنند، اما خودشان علم و حکمت را بطور مستقیم از زنده‌ی پابرجا دریافت می‌دارند، و با این ترفند بسیاری از عوام را دچار فتنه کرده و به گمراهی درافکنده اند و مرتکب امور مخالف شرع خداوند شده اند که در کتاب‌هایشان به ثبت رسیده است و بر اساس آن، علماء حکم به تکفیر آنان داده و به سبب ارتدادشان، ریختن خون آنها را مباح اعلام کرده اند. آنان نسبت به ابتدایی‌ترین اصل شریعت جاهلند یا اینکه خود را به نفهمی زده اند و آن این است که: هرکس به جز از آن طریقی که خداوند بر پیامبرش ﷺ نازل کرده است، او را پرستش کند، بدون چون و چرا کافر می‌شود؛ چنانکه الله تعالی می‌فرماید: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [نساء: ۶۵]. «چنین نیست و سوگند به پروردگارت که

ایمان نیاورده اند مگر آنکه در اختلافی که دارند تو را داور کنند، آنگاه در آنچه داوری کردی هیچ دلتنگی در خود نیابند و به خوبی [به حکم تو] گردن بگذارند».

بدینسان شیطان کارهایشان را زیبا جلوه می‌دهد تا به دشمنی با علم برخیزند و در صدد خاموش کردن نور آن برآیند، در نتیجه به درون چنین ظلمتی هبوط می‌کنند که همچون توده های درهم پیچیده تاریکی بر روی همدیگر انباشته شده است، پس به سبب پیروی از هواها و خیالات خود که به وسیله آن به پرستش الله تعالی مشغول می‌شوند از مسیر هدایت منحرف می‌گردند. وضعیت آنان را خداوند اینگونه در قرآن بیان می‌فرماید: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا﴾ (۱۴) ﴿الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ (۱۵) ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِمْ فَخَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَزَنًا﴾ (۱۶) [کهف: ۱۰۳-۱۰۵]. «بگو: آیا از زیانکارترین انسانها آگاهتان کنیم؟ کسانی که کوشش آنان در راه زندگی دنیا، نقش بر آب شده است و ایشان چنین می‌انگارند که خود نیکو کردارند. اینان کسانی هستند که آیات پروردگارشان و لقای او را انکار کرده اند، و علمشان تباه شده، لذا روز قیامت وزنی برای آنان قائل نیستیم». همچنین این گروه به چندین فرقه و مسلک تقسیم شده اند و به سبب دوری آنها از منهج صراط المستقیم [راه کسانی که الله تعالی به ایشان نعمت عطا فرموده، نه راه غضب شدگان و گمراهان] برخی با بعضی دیگر به جنگ و ستیز و دشمنی برخاسته اند که سرانجام کلیه ی این فرقه ها آتش دوزخ می‌باشد، همانگونه که رسول الله ﷺ از آن خبر داده است: «سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً ثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ وَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَهِيَ مَنْ كَانَ عَلَى مِثْلِ مَا أَنَا عَلَيْهِ

وَأَصْحَابِي^۱. «بزودی امت من به هفتاد و سه دسته تقسیم می گردند، هفتاد و دو گروه از آنها در آتش دوزخ جای می گیرند و یک دسته از ایشان وارد بهشت می شود، و آن؛ کسانی هستند که بر راهی قرار دارند که من و اصحابم بر آن قرار داریم».

۲. دسته ی دوم؛ در مورد موضوع واسطه زیاده روی و افراط کرده و در فهم آن به خطا رفته و این مسأله را بر چیزی که قابل حمل نیست اطلاق کرده اند، ذات بزرگوار پیامبر ﷺ و انبیاء و صالحان را واسطه قرار داده اند و بر این باورند که پروردگار پاک و منزّه هیچ عملی از بندگان خود را نمی پذیرد مگر اینکه این واسطه ها در میان خالق و مخلوق قرار گیرند و در درگاه الله تعالی وسیله تقرب آنان باشند، حال آنکه خداوند، بسیار بلندمرتبه تر و شأن او بسی عظیم تر از تصورات سخیف آنان است. نعوذ بالله آنها الله تعالی را به چیزی توصیف می کنند که حتی پادشاهان مستبد و ستمگر که بر دروازه های کاخ خود دربان قرار داده اند و کسی نمی تواند به نزدشان بار یابد، مگر اینکه واسطه و پارتی داشته باشد، دوست ندارند به آن توصیف شوند.

چگونه این اعتقاد ناروا با این سخن خداوند سازگاری و تطابق دارد که می فرماید: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ [بقره: ۱۸۶]. «و چون بندگانم در باره ی من از تو پرسش کنند من نزدیکم و چون مرا بخوانند دعای دعا کننده را اجابت می کنم، پس به فرمان من گردن نهند و به من ایمان آورند، باشد که راه یابند». این آیه ی کریمه اشاره دارد به اینکه تنها وسیله برای تقرب به الله تعالی ایمان صحیح و پس از آن

۱- ابوداود، ترمذی، نسائی، ابن ماجه به سند صحیح این حدیث را از ابوهریره رضی الله عنه روایت کرده اند.

عبادت ذات مقدس او بر اساس آنچه تشریع فرموده است، می‌باشد. و در آن، عبادت را بر ایمان مقدم داشته است تا مردم را متوجه اهمیت و جایگاه عمل صالح نماید و اینکه برای رسیدن به رضای پروردگار و جای گرفتن در بهشت او، عبادتِ [خالصانه] شرط ضروری است.

خداوند پاک و منزّه وسیله را در قرآن بیان فرموده است، که از آن قصد اطاعت و عبادت برای ذاتش را نموده است و آن [طاعات] تنها وسیله‌ای است که تو را به سوی الله تعالی نزدیک می‌نماید و درهای فیض و رحمتش را به رویت می‌گشاید و تو را به فضل خود در جنت جای می‌دهد: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَنِّدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ [مائده: ۳۵]. «ای مؤمنان از الله پروا کنید و به او [توسل و] تقرب جوئید و در راه او جهاد کنید، باشد که رستگار شوید».

الله تعالی بی‌خبران نادان را که بندگان صالح او را وسیله قرار می‌دهند استهزاء و توبیخ می‌نماید، چرا که آن بندگان نیکوکار، خود با تمسک به وسیله؛ که همان عبادت است به سوی الله تعالی تقرب می‌جویند و آنها خودشان به این وسیله نیازمند هستند، و راهی جز این برایشان در تقرب جستن به سوی او وجود ندارد، همانگونه که در کلامش می‌خوانیم: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ [اسراء: ۵۷]. «کسانی که [کافران] آنان را [به نیایش] می‌خوانند، [خود] هر کدام که نزدیک‌ترند، به سوی پروردگارشان وسیله [تقرب] می‌جویند. و به رحمت او امید می‌دارند و از عذابش بیمناکند. بی‌گمان باید از عذاب پروردگارت بر حذر بود».

با کمال تأسف آن غفلت زدگان برای تکیه کردن بر ذات آن واسطه‌ها شتابانند و همین عامل؛ موجب سستی و اهمال ورزیدنشان در انجام عمل صالح و باعث ارتکاب محارم می‌شود، پدیده‌ای که سبب انحطاط مسلمانان شده است، آنان یا کلام پروردگارشان را فراموش کرده اند یا در برابر آن خود را به نادانی می‌زنند و تهازل می‌کنند، آنجا که خطاب به رسولش ﷺ با وجود اینکه سرور اولاد آدم است می‌فرماید: ﴿قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا﴾ [اعراف: ۱۸۸]. «بگو که: برای خود اختیار سود و زیانی ندارم».

و نیز این حدیث پیامبر ﷺ آن هنگام که دخترش، جگر گوشه و ریحانه‌ی قلبش را مورد خطاب قرار می‌دهد: «يَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ، سَلِّينِي مَا شِئْتَ مِنْ مَالِي لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»^۱. «ای فاطمه دختر محمد، هر آنچه از مال من می‌خواهی بگیر، اما من نمی‌توانم تو را در هیچ چیزی از الله بی‌نیاز کنم». نیز این سخنش که می‌فرماید: «إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ»^۲. «آنگاه که انسان دار فانی را وداع می‌گوید، عملش قطع می‌گردد مگر از سه راه، صدقه‌ای که اثرش ماندگار است، علمی که به مردم سود می‌رساند و فرزند صالحی که برایش دعای خیر کند».

اگر سندی در نصوص شرعی بر عدم جواز توسل به ذات انبیاء و صالحان، جز توسل عمر بن خطاب به دعای عباس و ترک توسل او به پیامبر ﷺ نبود، همین

۱- متفق علیه.

۲- امام مسلم آن را روایت کرده است.

عملکرد عمر بن خطاب که در مدینه رخ داد برای ابطال عقاید این فرقه کافی بود. و چه زیباست این سخن امام اعظم که می‌فرماید: «وَأَكْرَهُ أَنْ يُسْأَلَ اللَّهُ إِلَّا بِاللَّهِ» «و ناپسند می‌دانم که جز به وسیله الله از الله درخواست شود».

همچنانکه این مسأله در الدرالمختار و کتابهای دیگر حنفیان ذکر شده است. اگر اتخاذ واسطه و توسل جستن به الله از طریق ذاتهایی که بیان کردیم رواست؛ می‌بایست اکثر دعاهای قرآنی و حدیثی مقرون توسل به ذاتهای ایشان باشد. [حال آنکه قرآن و حدیث خلاف آن را ثابت می‌کند].

۳. در این میان از مسلمانان کسانی وجود دارند که از واسطه بین حق و خلق این فهم را دارند که واسطه مربوط به دریافت رسالت است، و آن عبارت است از تبلیغ پیام الهی و تعلیم و تربیت بر مبنای آن، و بزرگی و علو شأن و نهایت نیاز بشری به آن را درک کرده اند، لذا به سوی رسول الله ﷺ شتافته تا او را به عنوان واسطه‌ی بزرگ و وسیله‌ی عظیم برای دریافت شریعت بگیرند و به وسیله نور وحی در طلب هدایت و روشنایی برآیند. پس آنها همانطور که قرآن را مورد پژوهش قرار می‌دهند زندگانی و سنت او را نیز مطالعه و مرور می‌نمایند. اساس شعارشان در این عرصه، ندای الله تعالی است که: ﴿قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ ۖ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥٠﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ ۖ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٥١﴾﴾ [مائده: ۱۵ - ۱۶]. «آری نور و کتابی روشنگر از جانب خداوند به سوی شما آمده است. که خداوند در پرتوی آن کسانی

را که از رضای او پیروی کنند به راههای امن و عافیت رهنمون می‌گردد، و آنان را به توفیق خویش از تاریکیها به سوی روشنایی باز می‌برد و به راه راست هدایتشان می‌کند».

این دسته همان گروه نجات یافته‌ای هستند که حدیث قبل‌ی آن را بیان فرمود و ایشان را به بهشت بشارت داد.

در کمال تألم و دردمندی باید گفت: راه و مسیر این طایفه آکنده از خار و خاشاک و گرفتاری و مشکلات است، زیرا اسلام راستین دوباره همچون عصر ظهورش غریب افتاد و اغلب مسلمانان از آن فاصله گرفتند و آن را با بدعتها و خیالات بی اساس معاوضه کردند. این مصیبت و بلا دیر زمانی است که گریبانگیر مسلمانان شده است و وظیفه‌ی مصلحین در مقابل آن بسیار مهم و طاقت فرسا می‌باشد، عمر بن عبدالعزیز رحمته الله در این راستا چنین می‌فرماید: «إِنَّا نَعَالِجُ أَمْرًا لَا يَعِينُ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى، قَدْ فَنَى فِيهِ الْكَبِيرُ، وَشَابَ الصَّغِيرُ، وَهَاجَرَ الْأَعْرَابِيُّ، يَحْسِبُونَهُ دِينًا، وَلَيْسَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ بِدِينٍ!!» «ما در صدد اصلاح و معالجه امری هستیم که بر آن جز الله تعالی، مددکاری نیست، چه بسا بزرگان در آن فانی شده و کودکان در آن جوان گشته و بادیه نشین به خاطرش از مأوای خویش مهاجرت کرده است، که به تصور خود برای دین کوشیده اند حال آنکه آن در نزد الله تعالی دین به حساب نمی‌آمده».

چیز تازه‌ای در این موضوع وجود ندارد، چرا که رسول الله صلی الله علیه و آله از غریب افتادن دین خبر داده است، آنجا که می‌فرماید: «بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ كَمَا بَدَأَ غَرِيبًا فَطُوبَى

لِلْغُرَبَاءِ»^۱. «اسلام با غریبی آغاز شد و عن قریب به غربت باز می گردد همانطور که در ابتدا غریبانه شروع شد، پس خوشا به حال غریبان». در روایت دیگری که امام احمد و ابن ماجه آن را نقل کرده اند، آمده است که گفته شد: یا رسول الله! غُرباء چه کسانی هستند؟ فرمود: «النُّزَاعُ مِنَ الْقَبَائِلِ» اهل حدیث [غربا] در میان قبائل که نزاع همان غُربا است، زیرا اهل حدیث در آخر الزمان کم می شوند، و در هر قبیله ای جز یکی دو نفر را نمی توان پیدا کرد، و گاهی در برخی قبائل حتی یک نفر را هم نمی توان پیدا کرد. در روایتی که امام ترمذی آن را حسن دانسته است، چنین آمده: «طُوبَى لِلْغُرَبَاءِ الَّذِينَ يُصْلِحُونَ مَا أَفْسَدَ النَّاسُ مِنْ بَعْدِي مِنْ سُنَّتِي» «خوشا به سعادت غریبان، کسانی که آنچه را مردم از سنت من بعد از من تباه می گردانند، اصلاح کرده و برپا می دارند». همچنین در روایتی که امام احمد آن را صحیح دانسته، می خوانیم؛ هنگامی که در مورد غریبان از رسول الله ﷺ سؤال شد، فرمود: «أُنَاسٌ صَالِحُونَ فِي أُنَاسٍ سُوءٍ كَثِيرٍ مَنْ يَعْصِيهِمْ أَكْثَرُ مِمَّنْ يُطِيعُهُمْ» «مردمان صالحی هستند که در میان انبوه مردم بد قرار دارند، سرکشان و گناهکاران آنها بیشتر از فرمانبرانشان است».

این گروه در میادین اصلاحگری بسی کوشیده اند و مشعل دار حرکت نهضت تجدید و احیای دینی بوده اند تا اینکه مسلمانان از خواب غفلت بیدار شوند و به طرف اسلام صحیح باز گردند.

در خاتمه برای مخالفان مفسد و خرابکار آنچه را که الله سبحانه به هم مسلک های آنان فرمود، دوباره گوشزد کرده و اعلام می کنیم: «وَمَا لَنَا إِلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ

۱- امام مسلم آن را از ابوهریره رضی الله عنه روایت کرده است.

هَدَيْنَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾ [ابراهیم: ۱۲]. «و ما را چه می شود که بر خداوند توکل نکنیم و حال آنکه ما را به راه درستان هدایت کرده است، و بر آزاری که بر ما می دهید شکیبایی خواهیم کرد؛ و اهل توکل باید که بر الله توکل کنند».

حال رشته کلام را به شیخ الإسلام ابن تیمیہ رحمہ اللہ می سپاریم، که واسطه را در این رسالہی ارزشمند تشریح می نماید: (الواسطۃ بین الحق والخلق). سزاوار است که با آب طلا نوشته شود و مسلمانان با دقت نظر و تدبر به تأمل و مرور آن همت گمارند تا از خواب گران برخیزند و اسباب توانمندی و پیروزی و عظمت را دریابند و از پناه بردن و تکیه و اعتماد کردن بر مقبره های انبیاء و صالحان دوری جویند و از مسح عتباتشان با حالت خشوع و ذلت و خواری پرهیز نمایند.

وصلی الله علی سیدنا محمد معلم الخیر، وعلی آلہ وصحبہ وسلم و آخر دعوانا أن
الحمد لله رب العالمین

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ ۗ اللَّهُ خَيْرٌ مَّا يُشْرِكُونَ﴾

[نمل: ۵۹].

«بگو سپاس خداوند را و سلام بر آن بندگان که ایشان را برگزیده است، آیا الله بهتر است یا آنچه برایش شریک می آورند؟»
این کتاب در اصل مناظره‌ی میان دو نفر است، که یکی از آنها می گوید: به ناچار به یک واسطه میان خود و الله تعالی نیازمندیم، بنابراین جز از این طریق نمی توانیم به سوی او تقرب و نزدیکی جوییم.

پیامبران واسطه تبلیغ هستند

پاسخ: الحمد لله رب العالمین. اگر مرادش از این سخت این است که به ناچار ما نیازمند یک واسطه هستیم که دستور و شرع خداوند را به ما برساند این باور حق است، زیرا مردم نمی دانند الله تعالی چه چیزی را دوست دارد و مورد رضایتش است، به چه کاری فرمان می دهد و از چه اموری باز می دارد، و از فضل و بخشش ذاتش چه نعمتهایی به دوستانش مژده می دهد و نیز چه نقمتهایی از عذابش را به دشمنان خود وعده می دهد. علاوه بر این مردم نمی توانند اسمهای نیک او و صفتهای بلند مرتبه اش را که عقلها از شناخت آن قاصر و عاجزند و مثالهای دیگری از این قبیل را جز در پرتو راهنمایی های پیامبران که خداوند ایشان را به سوی بندگان ارسال فرموده است درک نمایند.

پس آنان که به پیامبران ایمان آوردند و از ایشان پیروی کردند، آنانند که هدایت شده اند، کسانی که الله آنان را به سوی خویش نزدیک می‌نماید و مقام و منزلتشان را بالا می‌برد و در دنیا و آخرت آنها را مورد اکرام خود قرار می‌دهد. اما مخالفان پیامبران، ملعون و نفرین شده هستند، آنان از پروردگارشان گم شده و در پرده‌های گمراهی سرگردان گشته اند، چنانکه الله تعالی می‌فرماید: ﴿يَبْنِيْ اٰدَمَ اِمًا يَّاتِيَنَّكُمْ رُّسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّوْنَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِيْ فَمَنْ اَتَقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوْا عَنْهَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٣٦﴾﴾ [اعراف: ۳۵-۳۶]. «ای فرزندان آدم، چون پیامبرانی از خودتان به سوی شما آمدند و آیات مرا بر شما خواندند [بدانید که] کسانی که تقوا ورزند و درستکاری پیشه کنند نه بیمی بر آنهاست و نه اندوهگین شوند. و کسانی که آیات ما را دروغ انگارند و در برابر آن تکبر ورزند اینان دوزخی اند و جاودانه در آنند». نیز می‌فرماید: ﴿قَالَ اَهْبِطَا مِنْهَا جَمِيْعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَّاتِيَنَّكُمْ مِّنِّيْ هُدًى فَمَنْ اَتَّبَعَ هُدَاىْ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿٣٧﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِىْ فَاِنَّ لَهُ مَعَيشَةً ضَنْكًا وَّيَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ اَعْمٰى ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيْ اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيْرًا ﴿٣٩﴾﴾ [طه: ۱۲۳-۱۲۶]. «هرکس که رهنمود مرا پیروی کند، نه گمراه شود و نه به رنج افتد و هرکس از یاد من دل بگرداند، زندگانی او تنگ خواهد شد و او را روز قیامت نابینا برانگیزیم. گوید: پروردگارا! چرا مرا نابینا برانگیختی حال آنکه من بینا بودم. فرماید: بدینسان بود که آیات ما برای تو آمد و

آنها را فراموش کردی و به همان گونه امروز فراموش شده باشی». ابن عباس رضی الله عنهما می‌فرماید: «باری تعالی برای کسی که قرآن تلاوت نماید و به آنچه در آن آمده عمل کند ضمانت کرده است که در این دنیا گمراه نشود و در آخرت به مشقت و سختی دچار نگردد» خداوند در مورد دوزخیان چنین می‌فرماید: ﴿كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾ ﴿١٠٠﴾ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ﴾ ﴿١٠١﴾ [ملک: ۸-۹]. «هرگاه که گروهی در آن افکنده شوند، نگهبانانش از ایشان پرسند آیا هشدار دهنده‌ای نزد شما نیامد؟ گویند: چرا، هشدار دهنده‌ای نزد ما آمد، آنگاه [او را] تکذیب کردیم و گفتیم: خداوند چیزی فرو نفرستاده است، شما جز در گمراهی بزرگ نیستید».

همچنین می‌فرماید: ﴿وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ ﴿٧١﴾. [زمر: ۷۱]. «و کافران را گروه گروه به سوی جهنم برانند تا چون به نزدیک آن رسند درهایش گشوده شود؛ و نگهبانان آن به ایشان گویند: آیا پیامبرانی از میان خودتان به نزد شما نیامدند که بر شما آیات پروردگارتان را می‌خواندند، و شما را از دیدار این روزتان هشدار می‌دادند؛ چرا، ولی حکم عذاب بر کافران تحقق یافته است». الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ۖ فَمَنْ ءَامَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ﴿١٠٥﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ ﴿١٠٦﴾

[انعام: ۴۸-۴۹]. «و ما پیامبران را جز مژده آور و هشدار دهنده نمی‌فرستیم آنگاه کسانی که ایمان آورند و درستکاری کنند نه بیمی بر آنان است و نه اندوهگین می‌شوند. و منکران آیات ما به خاطر نافرمانیشان گرفتار عذاب گردند». در جای دیگر می‌فرماید: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَآلَ سَبَاطٍ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ ﴿١٣٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ﴾ [نساء: ۱۶۳-۱۶۵]. «ما به تو وحی فرستادیم همچنانکه به نوح و پیامبران بعد از او و نیز ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط و عیسی و ایوب و یونس و هارون و سلیمان نیز وحی فرستادیم؛ و به داود زبور بخشیدیم. و پیامبرانی که پیشتر داستان آنان را بر تو خوانده ایم و پیامبرانی که داستان آنان را بر تو نخوانده ایم؛ و خداوند با موسی سخن گفت. پیامبرانی مژده آور و هشدار دهنده تا بعد از پیامبران مردم را بر خداوند حجتی نباشد». شبیه این آیه ها در قرآن فراوان است. و این چیزی است که تمام پیروان ادیان از مسلمانان گرفته تا یهودیان و مسیحیان بر آن اتفاق نظر دارند و همه آنها واسطه هایی میان الله و بندگانش را اثبات می‌کنند که ایشان پیامبران هستند کسانی که از طرف الله مبعوث شدند تا فرمان و خبرش را به مردم ابلاغ کنند.

چنانکه می‌فرماید: ﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا﴾ [حج: ۷۵]. «خداوند از میان ملائکه و مردمان پیامبرانی بر می‌گزیند». بنابراین هرکس این واسطه‌ها را انکار نماید به اجماع پیروان ادیان چنان شخصی کافر است.

سوره‌هایی را که الله تعالی در مکه نازل فرمود مانند انعام و اعراف و سوره‌هایی که با حروف مقطعه (الر)، (حم)، (طس) و شبیه آن آغاز می‌گردند، در بر گیرنده‌ی اصول دین از جمله ایمان به الله، پیامبران، و روز بازپسین هستند.

خداوند داستان کافرانی را که به تکذیب و انکار پیامبران پرداختند و نیز چگونگی به هلاکت رساندن آنها و نصرت و یاری پیامبران و کسانی که ایمان آوردند را در قرآن بیان فرموده است. چنانکه می‌فرماید: ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَافِرُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾﴾ [صافات: ۱۷۱ - ۱۷۳]. «و حکم ما در حق بندگان به رسالت فرستاده مان از پیش معین شده است. ایشانند که نصرت یافته گانند. و سپاه ماست که ایشان پیروزند». همچنین می‌فرماید: ﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهُدُ ﴿٥١﴾﴾ [غافر: ۵۱]. «ما پیامبرانمان و مؤمنان را در زندگانی دنیا و روزی که شاهدان به شهادت برخیزند، یاری می‌کنیم».

پس بایستی از این وسیله‌ها، اطاعت و پیروی شود و به ایشان اقتدا ورزید همچنانکه الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ [نساء: ۶۴]. «و هیچ پیامبری نفرستادیم مگر آنکه به توفیق الهی از او فرمانبرداری شود». ﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ

فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ ﴿[نساء: ۸۰]». «هر کس از پیامبر اطاعت کند در حقیقت از الله اطاعت کرده است». ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾ [آل عمران: ۳۱]. «بگو: اگر الله را دوست دارید از من پیروی کنید تا الله نیز شما را دوست داشته باشد». ﴿فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ [اعراف: ۱۵۷]. «پس کسانی که به او ایمان آورده و او را گرامی داشته و یاری کرده اند و از نوری که همراه او نازل شده پیروی می کنند، اینانند که رستگارند». ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾ [احزاب: ۲۱]. «به راستی که برای شما و برای کسی که به الله و روز بازپسین امید [و ایمان] دارد و الله را بسیار یاد می کند، در رسول الله سرمشق نیکویی هست».

پیامبران منفعت جلب نمی کنند

اما اگر مرادش از واسطه این باشد که از متوسل شدن به یک واسطه در بدست آوردن خیر و منفعت و دور نمودن ضرر و زیان گریزی نیست؛ بدینسان که واسطه‌ای در رزق و روزی رساندن به بندگان و یاری و هدایت کردن آنها وجود داشته باشد که نیازمندیهای خود را از طریق آن میانجی از الله درخواست نمایند و برای برآورده شدن حاجاتشان به او مراجعه کنند، این عقیده در زمره‌ی بزرگترین شرکی قرار دارد که الله تعالی به سبب آن مشرکان را تکفیر کرد، به خاطر اینکه آنان غیر الله را به عنوان

سرپرست و شفیع گرفتند تا به واسطه‌ی آنها خیر و نیکی بدست آورند و از شر و زیان در امان بمانند، درحالی‌که شفاعت برای کسی است که الله تعالی اجازه‌ی آن را در مورد وی مبذول فرماید. همچنانکه باری تعالی می‌فرماید: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ۚ مَا لَكُمْ مِّنْ دُونِهِ مَن وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ ۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ﴾ [سجده: ۴]. «خداوند کسی است که آسمانها و زمین و مابین آنها را در شش روز آفرید، سپس بر عرش استوار ایستاد، شما را جز او سرور و شفיעی نیست، آیا پند نمی‌گیرید». ﴿وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ [انعام: ۵۱]. «و کسانی را که از محشور شدن به نزد پروردگارشان اندیشناکند به آن [قرآن] هشدار بده؛ که غیر از او برایشان یاور و شفיעی نیست». ﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ۚ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ [اسراء: ۵۶-۵۷]. «بگو: کسانی را که به جای او [معبود] می‌پندارید، فرا خوانید، پس به گرداندن بلایی از شما و نه تغییر دادن، توانا نیستند. کسانی که [کافران] آنان را [به نیایش] می‌خوانند، [خود] هر کدام که نزدیک‌ترند، به سوی پروردگارشان وسیله [تقرّب] می‌جویند. و به رحمت او امید می‌دارند و از عذابش بیمناکند. بی‌گمان باید از عذاب پروردگارت بر حذر بود». ﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا هُمْ فِيهِمَا مِنْ شَرِكٍ ۚ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِّنْ ظَهِيرٍ

﴿وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ [سبأ: ۲۲-۲۳]. «بگو: کسانی را که بجز الله (معبود خود) می‌پندارید، بخوانید که همسنگ ذره‌ای در آسمانها و زمین اختیار و دست ندارند، و در [اداره و آفرینش آنها] ایشان را شراکتی نیست، و او [الله] را از میان آنان پشتیبانی نیست. و شفاعت نزد او سودی ندهد مگر در باره‌ی کسی که برای او اجازه دهد».

گروهی از علمای سلف فرموده اند: اقوامی، مسیح و غزیر و ملائکه را به دعا می‌خواندند و برای برآورده شدن حاجاتشان به آنها متوسل می‌شدند. پس الله تعالی بیان فرموده است که ملائکه و پیامبران توانایی و اختیار داشتن ضرر و زیان از روی آنان را ندارند و نمی‌توانند آن را تغییر دهند و برگردانند بلکه ایشان خود به الله تقرب می‌جویند و به رحمتش امیدوارند و از عذاب پروردگارشان در بیم و هراس هستند.

الله تعالی می‌فرماید: ﴿مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّيْنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾ [آل عمران: ۷۹-۸۰]. «هیچ بشری را نرسد که خداوند به او کتاب و حکمت و نبوت داده باشد، سپس به مردمان بگوید: به جای [آنکه بندگان] خداوند [باشید] بندگان من باشید، بلکه [باید بگوید]: شما که کتاب آسمانی را آموزش داده و آموزش یافته اید، عالمان ربانی باشید. به شما دستور ندهد که ملائکه و پیامبران را به خدایی بگیرید، آیا پس از آنکه مسلمان گشته اید شما را به کفر فرمان می‌دهد؟»

پروردگار پاک و منزّه در این آیه فرموده است که به ارباب گرفتن ملائکه و پیامبران کفر است، پس هرکس فرشتگان و پیامبران را واسطه قرار دهد و از ایشان درخواست کند و بر آنها توکل نماید و بخواهد سود و منفعت به وی برسانند و ضرر و زیان از او دور کنند، مثلاً از آنها بخشش گناهان و هدایت قلبها و گشوده شدن گره مشکلات و رفع نیازمندی‌هایشان را طلب نماید چنین شخصی به اجماع مسلمانان کافر است.

چنانکه الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ ۚ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ﴿۲۶﴾ لَا يَسْقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿۲۷﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿۲۸﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ ۖ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ ۚ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿۲۹﴾﴾ [انبیاء: ۲۶ - ۲۹].

«و گفتند که: خداوند رحمان فرزندی برگزیده؛ منزّه است او، بلکه آنان [ملائکه] بندگانی گرامی‌اند. در سخن بر او پیش دستی نکنند و آنان به فرمان او کار کنند. او گذشته و آینده‌شان را می‌داند و [ملائکه] شفاعت نمی‌کنند مگر برای کسی که [الله] از او خشنود باشد، و ایشان از خوف و خشیت او بیمناکند. و هرکس از آنان که گوید: من معبودی به جای او هستم، جهنم را جزای او می‌گردانیم؛ بدینسان ستمگران [مشرک] را جزا می‌دهیم». ﴿لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ۚ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿۱۷۲﴾﴾ [نساء: ۱۷۲]. «مسیح و ملائکه‌های مقرب هرگز ابا ندارند از اینکه بنده‌ی خداوند باشند؛ آنان که از پرستش او ابا دارند و کبر می‌ورزند به زودی همگی آنان را [برای

حسابرسی] نزد خویش گرد می‌آورد». ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ۚ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ۚ﴾ تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَخُرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ۚ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا ۚ وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ۚ إِنَّ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا ۚ لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ۚ وَكُلُّهُمْ أَتِيهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَرْدًا ﴿٨٨﴾ [مریم: ۸۸-۹۵]. «و ادعا کردند که خدای رحمان فرزندی برگزیده است. به راستی که ادعای شگرفی پیش آوردید. نزدیک است که آسمانها از [ناروایی] آن پاره پاره شوند و زمین بشکافد و کوهها خرد شده فرو ریزند. از اینکه برای خداوند رحمان فرزندی قائل شدند. و سزاوار نیست که خداوند رحمان فرزندی برگزیند جز این نیست که هر موجودی که در آسمانها و زمین است بنده وار سر به درگاه خدای رحمان فرود می‌آورد. براستی که همه را شماره کرده و حساب همگیشان را دارد و همگیشان روز قیامت یکه و تنها به نزد او آیند». ﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَتُنَا عِنْدَ اللَّهِ ۚ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَنَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾﴾ [یونس: ۱۸]. «و غیر از الله چیزی را می‌پرستند که نه زبانی به آنها می‌رساند و نه سودی؛ و می‌گویند: اینان شفیعان ما نزد الله هستند؛ بگو: آیا خداوند را به چیزی که در آسمانها و زمین به آن علم ندارد آگاهی می‌دهید؟ او پاک و منزّه است از آنچه شریک او قرار می‌دهند». ﴿وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى﴾ [نجم: ۲۶]. «و چه بسیار ملائکه در آسمانهاست که

شفاعت آنان سودی ندارد، مگر پس از آنکه الله برای کسی که بخواهد و بپسندد، اجازه دهد. ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ [بقره: ۲۵۵]. «کیست که در نزد او جز به اذن او به شفاعت برخیزد». ﴿وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ﴾ [یونس: ۱۰۷]. «و اگر الله بخواهد بلائی به تو برساند بازدارنده‌ای جز خود او برای آن وجود ندارد؛ و اگر خیری برایت بخواهد، فضل او بازدارنده‌ای ندارد». ﴿مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ﴾ [فاطر: ۲]. «هر رحمتی که الله در حق مردم گشاده سازد، بازدارنده‌ای ندارد، و هر آنچه فرو بندد، گشاینده‌ای جز او ندارد». ﴿قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَتُ ضُرَّهُ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هِيَ مُمْسِكَةٌ بِرَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ [زمر: ۳۸]. «بگو: ملاحظه کنید که آنچه را که به غیر الله می‌پرستید، اگر خداوند در حق من بلائی خواسته باشد، آیا آنان بلاگردانش هستند؟ یا اگر در حق من خیری خواسته باشد، آیا آنان بازدارنده‌ی رحمت او هستند؟ بگو: الله مرا کافی است، که اهل توکل بر او توکل می‌کنند».

در توضیح این موضوع آیه‌های بسیاری شبیه موارد ذکر شده در قرآن مجید وجود دارد.

علماء وارث پیامبران هستند

هر کس قائل به این باشد که غیر پیامبران، مانند بزرگان علم و دین واسطه‌ی بین پیامبر و امتش در رساندن پیام الهی هستند که به امت علم آموزش می‌دهند و آنها را تربیت می‌کنند و به ایشان اقتدا نماید در آن صورت است که بر طریق صحیح گام برمی‌دارد. آنها کسانی هستند که هرگاه بر امری اجماع کنند، اجماعشان حجت قطعی است که بر گمراهی اجتماع نمی‌کنند و چنانکه در کاری دچار کشمکش و نزاع گردند، آن را به الله (کتاب) و رسولش (سنت) رجوع می‌دهند. زیرا بطور کلی هیچ فردی از ایشان مصون از لغزش و خطا نیست بلکه هر فردی از مردم جز رسول الله ﷺ سخنش پذیرفته یا رد شدنی است. همانطور که رسول الله ﷺ می‌فرماید: «إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ»^۱. «همانا علماء وارثان انبیاء هستند و پیامبران هیچ درهم و دیناری به ارث نگذاشتند بلکه پس از خود علم به میراث گذاشتند هر کس آن را بگیرد به فضل عظیمی دست یافته است».

و هر کس در صدد اثبات ایشان به عنوان یک واسطه بین الله و مخلوقاتش برآید و آنها را به دربانهای تشبیه نماید که میان پادشاه و رعیتش قرار می‌گیرند بر وجهی که آنها کسانی هستند که نیازمندیهای بندگان خداوند را به سوی او عرضه می‌دارند و الله تعالی بندگان خود را با میانجیگری آنها به راه راست می‌آورد و روزیشان می‌دهد. لذا مردم از ایشان درخواست نیاز می‌کنند و آنها نیز از الله تقاضای اجابت می‌نمایند.

۱- ابوداود و غیر او این حدیث شریف را به سند حسن روایت کرده اند.

همانطور که واسطه ها در نزد پادشاهان به سبب نزدیکیشان از آنها درخواست برآورده کردن حاجتهای مردم را نموده و مردم نیز مؤدبانه از آنها خواهش می کنند که به طور مستقیم در باره تقاضایشان با پادشاه وارد سخن شوند، یا اینکه اگر نیازشان را از طریق واسطه به پادشاه برسانند مفیدتر واقع شود، زیرا آنان از درخواست کننده ی حاجات به پادشاه مقرب ترند، بنابراین هر شخصی ایشان (پیامبران و بزرگان علم و دین) را به این صورت واسطه بداند و به آن اعتقاد داشته باشد، چنین فردی کافر و مشرک است و واجب است از او درخواست شود که توبه کند، پس اگر توبه کرد رها می شود و گرنه کشته، چرا که آن تشبیه آورندگان برای الله، خالق را به مخلوقات تشبه می کنند و برای الله نظیر و مثل و مانند قرار می دهند.

انواع واسطه های مردود و نادرست

اگر این فتوا آنان را کفایت و قانع نمی کند در قرآن کریم دلایل زیادی در اثبات نادرستی این عقیده وارد شده است. واسطه هایی که میان پادشاهان و مردم قرار می گیرند به یکی از سه شکل زیر می باشد:

۱. **شکل نخست:** برای باخبر کردن ایشان از اوضاع و احوال مردم در مورد چیزهایی که از آن بی خبرند و نمی دانند، و اگر کسی بگوید: همانا خداوند احوال بندگان خود را نمی داند مگر اینکه در مورد آن بعضی از ملائکه یا پیامبران به او خبر دهند؛ چنین فردی کافر است، چرا که پروردگار پاک و منزّه اسرار ناپیدا و نهان را می داند، و هیچ امر پوشیده ای نه در زمین و نه در آسمان از او پنهان نمی ماند و او شنوا

و بیناست. او بانگ و غوغای صداها را هر چند از زبانهای گوناگون و بر حسب نیازهای مختلف باشد می‌شنود، شنیدن صدایی او را از شنیدن صدایی دیگر غافل نمی‌گرداند و مسائل بر او مشتبّه نمی‌شود و پافشاری هیچ اصرارکننده‌ای موجب محقق شدن امری از سوی او نمی‌گردد.

۲. **شکل دوم:** اینکه پادشاه از تدبیر امور مربوط به رعیت خود و دفع دشمنانش درمانده و ناتوان باشد مگر اینکه یاری دهندگانی وی را در آن امور یاری کنند. بنابراین پادشاه به دلیل ناتوانی‌اش از داشتن یاران و پشتیبانان ناگزیر است. حال آنکه ذات مقدس او از سستی و ناتوانی منزّه است. همچنانکه می‌فرماید: ﴿قُلْ أَدْعُوا الَّذِينَ رَعِمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا هُمْ فِيهِمَا مِنْ شَرِكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ﴾ [سبأ: ۲۲]. «بگو: کسانی را که بجز الله (معبود خود) می‌پندارید، بخوانید که همسنگ ذره‌ای در آسمانها و زمین اختیار و دست ندارند، و در [اداره و آفرینش آنها] ایشان را شراکتی نیست، و او [الله] را از میان آنان پشتیبانی نیست». و این آیه مبارکه: ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبْرُهُ تَكْبِيرًا﴾ [اسراء: ۱۱۱]. «و بگو: سپاس خداوندی که نه فرزندی برگزیده و نه در فرمانروایی شریکی دارد و نه از سر ناچاری دوستی دارد؛ و او را چنانکه باید و شاید بزرگ بشمار». الله جلّ و علاّ آفریننده و پرورش دهنده و صاحب اختیار هر آنچه از اسبابهایی است که در جهان وجود دارند، پس او از هر چیزی غیر از ذات پاکش بی‌نیاز است و هر آنچه غیر اوست فقیر نیازمند در گاهش هستند، برخلاف پادشاهان که محتاج و نیازمند پشتیبانان خویش هستند و در

حقیقت آنان شریکانشان در فرمانروایی و مملکت داری هستند، ولی خداوند هیچ شریکی در ملک و فرمانروایی ندارد، بلکه هیچ معبودی جز الله وجود ندارد، یگانه‌ی بی شریک است، ملک و فرمانروایی از آن اوست و حمد و ثنا تنها او را سزد. و او بر هر چیزی تواناست.

۳. **شکل سوم:** اینکه پادشاه قصد فایده رساندن و نیکی کردن و بخشندگی به رعیت را نداشته باشد مگر به وسیله یک عامل تحریک کننده خارجی، به انجام دادن آن وادار شود. پس هرگاه شخصی تقاضای خود را از طریق کسی که پادشاه را اندرز می‌دهد و او را اکرام می‌دارد عرضه بدارد یا اینکه کسی او را برای برآوردن نیازش سفارش کند که پادشاه بخاطر بیم و امید از وی اراده اش تحریک شود و او را وادار به برآورده کردن نیازمندی‌های رعیتش نماید، که در این صورت یا به خاطر تمایلی است که در اثر سخنان اندرزگوی و واعظ راهنما در قلبش ایجاد می‌شود یا به سبب رغبت و یا ترسی است که از سخن سفارش کننده در دلش به وجود می‌آید. در حالیکه الله تعالی پرورش دهنده و فرمانرای حقیقی هر چیزی است و مهر او نسبت به بندگانش از مهر مادر به فرزندش بسی فزون‌تر است، تمام اشیاء تحت مشیت او قرار دارند، هر آنچه را بخواهد تحقق می‌پذیرد و آنچه را نخواهد هرگز به وجود نمی‌آید، و هرگاه برخی از بندگان به بعضی دیگر سود و منفعت برسانند او سبب شده است که این عمل زیبا جلوه کند و به آن اقدام کنند و برای وی به دعا و شفاعت بر می‌خیزند و کارهای دیگر از این قبیل انجام دهند، بنابراین الله کسی است که تمام اینها را خلق می‌نماید و اوست که در قلب این نیکوکاران دعوتگر شفاعت شفاعت کننده‌ی اراده نیکوکاری و دعا و شفاعت را خلق و ایجاد می‌کند. جایز و روا نیست که در جهان

کسی وجود داشته باشد الله را بر خلاف اراده خویش به امری وادار نماید یا چیزی را به او یاد دهد که از آن اطلاع و خبر نداشته باشد، یا شخصی موجود باشد که الله به وی امیدوار یا از وی هراسان باشد. به همین دلیل است که پیامبر ﷺ می‌فرماید: «لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنْ شِئْتَ اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي إِنْ شِئْتَ لِيَعْزِمَ الْمَسْأَلَةُ فَإِنَّهُ لَا مُكْرَهَ لَهُ»^۱. «به تأکید هیچ فردی از شما نگوید: پروردگارا اگر خواستی مرا ببخش و چون خواستی به من رحم کن. تا اینکه آن درخواست را محقق سازد زیرا برای الله هیچ اکراه کننده‌ای وجود ندارد».

شفاعت کنندگانی که در نزد او به شفاعت برمی‌خیزند؛ جز با کسب و اجازه او شفاعت نمی‌کنند، همانطور که می‌فرماید: «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» [بقره: ۲۵۵]. «کیست که در نزد او جز به اذن او به شفاعت برخیزد». در آیه دیگری می‌خوانیم: «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ» [انبیاء: ۲۸]. «و شفاعت نمی‌کنند مگر برای کسی که [الله] از او خشنود باشد». همچنین می‌فرماید: «قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا هُمْ فِيهِمَا مِنْ شَرِكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ» [سبا: ۲۲-۲۳]. «بگو: کسانی را که بجز الله (معبود خود) می‌پندارید، بخوانید که همسنگ ذره‌ای در آسمانها و زمین اختیار و دست ندارند، و در [اداره و آفرینش آنها]

ایشان را شراکتی نیست، و او [الله] را از میان آنان پشتیبانی نیست. و شفاعت نزد او سودی ندهد مگر در باره‌ی کسی که برای او اجازه دهد».

پس این موضوع روشن شد که همانا هرکسی به غیر از الله به دعا خوانده شود، نه دارای ملک و فرمانروایی است و نه شریک در آن و نه او پشتیبان بر آن باشد، و همانا شفاعتشان نیز سودی نبخشد مگر در مورد کسی که الله در مورد اجازه بدهد. و این درست برخلاف پادشاهان است، چرا که شفاعت کننده در نزد آنان، گاهی دارای ملک و فرمانروایی است، گاهی نیز در ملک شریک ایشان است، گاهی هم برای حفظ و حراست از ملک پشتیبان و یاریگر آنان است.

آنان در نزد پادشاهان بدون کسب اجازه از ملوک برای آنها و غیر ایشان به شفاعت برمی‌خیزند، و پادشاه نیز گاه به خاطر نیازمندی و احتیاجش به آنها شفاعتشان را می‌پذیرد و یا به خاطر ترس و هراس از آنان، گاهی هم برای دادن پاداش به خوبیهایشان و رعایت حال آنها، آن را قبول می‌کند.

به همین دلیل است که او شفاعت و میانجیگری زن و فرزندش را می‌پذیرد، چرا که او به زن و فرزندش نیازمند است زیرا اگر همسر و فرزندش از او روی بگردانند در اثر آن دچار آسیب و ضرر می‌گردد. و به این خاطر شفاعت زیردستانش را می‌پذیرد، زیرا اگر از قبول آن خودداری کند، می‌ترسد که از او اطاعت نکنند، یا در جهت ضرر و زیان رساندن به او قدم بردارند، بنابراین شفاعت برخی از بندگان برای بعضی دیگر به طور عام از این سنخ و به این شکل می‌باشد. پس هیچ احدی شفاعت دیگری را نمی‌پذیرد مگر به خاطر امیدواری به آن یا ترس از آن. حال آنکه الله تعالی به کسی امیدوار و از هیچ کسی بیم ندارد، و به احدی نیازمند و محتاج نیست، بلکه تنها او

بی‌نیاز و غنی است. الله تعالی در این باره چنین می‌فرماید: ﴿أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾ (۱۱) هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُسْمِعُونَ ﴿۱۲﴾ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَنَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ [یونس: ۶۶-۶۸]. «بدانید که هر کس که در آسمانها و هر کس که در زمین است، ملک و مطیع الله است؛ و کسانی که غیر از الله را به دعا می‌خوانند، در حقیقت از شریکانی که قائلند پیروی نمی‌کنند مگر از پندار؛ و کاری جز بر ساختن ندارند. او کسی است که شب را برای شما آفرید تا در آن آرام گیرید و روز را چشم اندازی روشن ساخت، در این عبرتهاست برای گروهی است که گوش شنوا دارند. گفتند: الله فرزندی برگزیده است، او منزّه است؛ او بی‌نیاز است؛ او راست آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است».

مشركان شفیعیانی را که برگرفته اند همانگونه به حساب می‌آورند که در زندگی دنیوی از آن فهمیده اند و انتظار نفع و ضرر از آنها را دارند، حال اینکه الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَئِذَا شَفَعْنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَنَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ [یونس: ۱۸]. «و غیر از الله چیزی را می‌پرستند که نه زیانی به آنها می‌رساند و نه سودی؛ و می‌گویند: اینان شفیعان ما نزد الله هستند؛ بگو:

آیا خداوند را به چیزی که در آسمانها و زمین به آن علم ندارد آگاهی می‌دهید؟ او پاک و منزّه است از آنچه شریک او قرار می‌دهند». و باری تعالی می‌فرماید: ﴿فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا ءِلهَةً ۖ بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ ۚ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾ [احقاف: ۲۸]. «پس چرا کسانی که به غیر از الله به پرستششان گرفته بودند، که مایه‌ی تقرّبشان شود، یعنی آن معبودها یاریشان ندادند؟ بلکه از آنان گم شدند؛ و این است افترای ایشان و آنچه برمی‌ساختند». از مشرکان چنین خبر می‌دهد که آنان گفتند: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ﴾ [زمر: ۳]. «آنان را جز برای این نمی‌پرستیم که ما را با تقرّبی به الله نزدیک گردانند». همچنین می‌فرماید: ﴿وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّنَ أَرْبَابًا ۚ أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ [آل عمران: ۸۰]. «و به شما دستور ندهد که ملائکه و پیامبران را به خدایی بگیرید آیا پس از آنکه مسلمان گشته اید شما را به کفر فرمان می‌دهد؟»

شفاعت باطل و صحیح

الله تعالی می‌فرماید: ﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ ۖ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا﴾ [۱]. اُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ [اسراء: ۵۶-۵۷]. «بگو: کسانی را که به جای او [معبود] می‌پندارید، فرا خوانید، پس به گرداندن بلایی از شما و نه تغییر دادن، توانا نیستند. کسانی که [کافران] آنان را [به نیایش]

می‌خوانند، [خود] هر کدام که نزدیک‌ترند، به سوی پروردگارشان وسیله [تقرب] می‌جویند. و به رحمت او امید می‌دارند و از عذابش بیمناکند. بی‌گمان باید از عذاب پروردگارت بر حذر بود». باری تعالی ما را از این آگاه کرده است که کسانی که غیر الله به دعا و فریاد خوانده شوند، توانایی برطرف کردن ضرر و زیان و برگرداندن آن را ندارند، بلکه آنها خود به رحمت الله امیدوارند و از عذابش می‌ترسند، و به سوی او تقرب می‌جویند، همچنین پروردگار پاک و منزّه آنچه را ملائکه و پیامبران قادر به انجامش هستند به جز شفاعت به اذن و اجازه‌ی او را نفی می‌کند. و شفاعت همان دعاست و هیچ شکی در این نیست که دعای بعضی از مردم برای برخی دیگر سودمند است، و الله تعالی به انجام دادن آن فرمان داده است.

لیکن دعاکننده‌ی شافع حق ندارد برای کسی دعا و شفاعت کند مگر پس از اذن الله در مورد آن، همچنین از شفاعتی که از آن نهی شده خودداری می‌کند، مانند شفاعت برای مشرکان و دعای مغفرت برایشان. الله تعالی در این مورد می‌فرماید: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهم أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ۝ وَمَا كَانَ أَسْتَغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ﴾ [توبه: ۱۱۳ - ۱۱۴]. «سزاوار نیست که پیامبر و مؤمنان برای مشرکان، هرچند خویشاوند باشند پس از آنکه برایشان آشکار شده است که آنان دوزخی‌اند، آمرزش بخواهند. و آمرزش خواهی ابراهیم برای پدرش جز به خاطر وعده‌ای نبود که به او داده بود؛ پس آنگاه که بر او آشکار شد که او دشمن خداست، از او بری و برکنار شد». الله تعالی در حق منافقان

می‌فرماید: ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ﴾ [منافقون: ۶]. «در حق آنان یکسان است چه برایشا آمرزش بخوای یا نخواستی هرگز خداوند آنان را نخواهد آمرزید».

در حدیث صحیح ثبت شده است که الله تعالی پیامبرش ﷺ را از طلب مغفرت برای مشرکان و منافقان نهی کرده و اعلام فرموده است که برآستی او آنان را نمی‌بخشد. همانگونه که در کلامش می‌فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ [نساء: ۴۸]. «[بدانید که] الله این [گناه] را که برایش شریک قائل شوند، نمی‌بخشد و هر گناهی را که فروتر از آن باشد، برای کسی که بخواد می‌بخشد». و می‌فرماید: ﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَسِقُونَ﴾ [توبه: ۸۴]. «و هرگز بر هیچ یک از آنان هنگامی که درگذشت، نماز مخوان و بر سر گور او مایست؛ چرا که اینان به خداوند و پیامبر او کفر ورزیده اند و در نافرمانی مرده اند». همچنین باری تعالی می‌فرماید: ﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ [اعراف: ۵۵]. «پروردگارتان را به زاری و پنهانی بخوانید، که او از حد درگذرندگان را دوست ندارد». الله تعالی کسانی را که در دعا از حد می‌گذرند دوست ندارد و از جمله تعدی کردن در دعا این است که، انسان از باری تعالی چیزی را بخواد که انجامش ممکن نیست، مانند اینکه کسی از الله تعالی مقام و منزلت پیامبران را طلب کند در حالیکه کسی به مرتبه ایشان نمی‌رسد، یا برای مشرکان درخواست بخشش و مغفرت نماید و اموری از این قبیل، یا از باری تعالی چیزی را طلب کند که در آن گناه و معصیت

موجود باشد، مثلاً از الله تعالی درخواست نماید که او را بر انجام دادن کفر و فسق و نافرمانی یاری دهد.

پس شفیع کسی است که الله تعالی در شفاعت کردن به او اجازه داده است، و شفاعت او در دعایی رواست که در آن تعدی و تجاوز وجود ندارد که اگر یکی از ایشان دعایی را که شایسته او نباشد درخواست نماید، بر آن اصرار نمی‌ورزد، زیرا ایشان معصومند از اینکه چنان دعایی پافشاری کنند، چنانکه نوح فرمود: ﴿إِنَّ أَتْبَىٰ مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَكَمِينَ﴾ [هود: ۴۵]. «همانا پسر من از خانواده‌ی من است و البته وعده‌ی تو نیز راست و درست است و تو داورترین داورانی». الله تعالی فرمود: ﴿قَالَ يَنْفُخُ فِيهِ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلِنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعْطُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ [هود: ۴۶-۴۷]. «فرمود: ای نوح او [در حقیقت] از خانواده‌ی تو نیست؛ او [را] عملی ناشایسته است؛ پس از من چیزی نخواه که به آن آگاهی نداری؛ من پندت می‌دهم که مبدا از نادانان باشی. گفت: پروردگارا من به تو پناه می‌برم که مبدا چیزی را که به آن آگاهی ندارم از تو بخواهم و اگر مرا نیامرزی و بر من رحمت نیاوری از زیانکاران خواهم بود».

هر دعاکننده و شافعی که پروردگار پاک و منزّه را به دعا بخواند و شفاعت نماید دعا و شفاعتش مؤثر واقع نمی‌شود مگر به وسیله قضاء و قدرت و اراده‌ی الله تعالی، و او تنها کسی است که دعا را اجابت می‌کند و شفاعت را می‌پذیرد و هم او خالق سبب

و مسبب است دعا نیز از جمله اسبابی است که پروردگار پاک و منزّه آن را تقدیر کرده است.

مقدار اسباب

هرگاه مراد از اسباب چنان باشد که بیان شد؛ در این صورت دست آویختن به اسباب، شرک^۱ در توحید است. از طرف دیگر نادیده گرفتن و محو اسباب نیز از این جهت که سبب واقع گردند، بیانگر نقص و کمبود در عقل و خرد است، همچنین اعراض و رویگردانی به طور عام و کلی از اسباب، در شرع^۲ مذموم است. بنابراین بر انسان واجب است که توکل، دعا، درخواست و رغبتش تنها به سوی الله سبحانه و تعالی باشد و [بداند که] الله تعالی، اسباب را چه دعای بندگانش باشد یا غیر آن، بر وجهی که بخواهد برایش مهیا و مقدر می‌سازد.

دعا مشروع و جایز است؛ اینکه کسی در مرتبه بالاتر قرار دارد برای شخص پایین‌تر و آنکس که در درجه‌ی پایین‌تر قرار دارد برای عالی‌تر از خود دعا نماید. بر همین اساس، درخواست شفاعت و دعا از پیامبران [در حال حیاتشان] درست است.

۱- هرگاه کسی معتقد باشد که این اسباب خود به تنهایی مؤثرند، بدون اینکه به سوی مسبب اسباب که الله تعالی باشد نظر بیاندازد.

۲- بر مؤمن واجب است که اسباب مشروع را بگیرد و به الله تعالی توکل نماید به دلیل این کلام رسول الله ﷺ که به مردی فرمود: «اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ» (آن را [شتر را] ببند و [سپس به الله] توکل کن).

همانطور که مسلمانان برای طلب باران، از پیامبر ﷺ درخواست دعا کردند. همچنین بعد از وفات رسول الله ﷺ عمر رضی الله عنه و مسلمانان از عباس عموی پیامبر درخواست دعای باران کردند، علاوه بر این در روز قیامت مردم از پیامبران علیهم السلام و محمد ﷺ [که او سرور شفاعت کنندگان است] درخواست شفاعت می کنند همچنین برای پیامبر اکرم ﷺ شفاعت هایی وجود دارد که مخصوص اوست. با وجود این در صحیحین از نبی اکرم ﷺ روایت شده است که فرمود: «إِذَا سَمِعْتُمُ الْمُؤَذِّنَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا ثُمَّ سَلُوا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لِي الْوَسِيلَةَ فَإِنَّهَا مَنْزِلَةٌ فِي الْجَنَّةِ لَا تَنْبَغِي إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ فَمَنْ سَأَلَ اللَّهَ لِي الْوَسِيلَةَ حَلَّتْ عَلَيْهِ الشَّقَاعَةُ»^۱. «هرگاه شنیدید که مؤذن اذان می گوید پس هر آنچه را که او می گوید شما نیز مانند آن را بگویید، سپس بر من درود بفرستید به درستی که هرکس یک مرتبه بر من درود بفرستد، الله تعالی ده بار بر او درود می فرستد سپس از الله برایم درخواست وسیله کنید همانا آن مقامی در بهشت است کسی شایستگی آن را ندارد جز یکی از بندگان الله تعالی و من امیدوارم که آن بنده من باشم، پس هرکس از الله تعالی برایم طلب وسیله نماید شفاعت من برای وی حلال می گردد.»^۲ «وقد قال لعمر أراد أن يعتصر وودعه «يا أخي لا تنسنا من دعائك»^۳. «همچنین هنگام عزیمت عمر رضی الله عنه برای حج عمره، پیامبر ﷺ به او فرمود: ای برادرم در هنگام دعا کردن مرا فراموش نکن.»

۱- رواه مسلم، ابوداود، نسائی و غیره.

۲- در سند این حدیث عاصم بن عبدالله وجود دارد که ضعیف است.

پیامبر ﷺ از امتش خواسته است که برایش دعا کنند، لیکن این به معنی آن نیست که از آنها درخواست [و خواهش] کرده باشد، بلکه دستور او به آنها در انجام دادن آن، مانند امر او به آنها در انجام دادن سایر عباداتی است که به خاطر امتثال آن پاداش دریافت می‌دارند، از این‌رو پیامبر ﷺ در تمام آنچه انجام می‌دهند از اجر و پاداشی همانند اجر و پاداش آنها بهره‌مند است.

در حدیث صحیح از او روایت شده که فرمود: «مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورٍ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامٍ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا»^۱. «هرکس به سوی هدایت دعوت کند از پاداشی همانند اجر کسانی که از او پیروی و تبعیت می‌کنند برخوردار می‌گردد، و آن از پاداش آنها چیزی نمی‌کاهد، و هرکس به طرف گمراهی دعوت نماید، بر وی گناهی به مانند گناهان کسانی که از او پیروی کنند نوشته می‌شود، و آن از گناهشان چیزی نمی‌کاهد».

پیامبر ﷺ امت را به سوی همه‌ی خوبیها و هدایتها دعوت فرموده است، بنابراین برای او اجری همانند اجرهای ایشان در تمام آنچه در آن از او پیروی کرده‌اند، نوشته می‌شود، همچنین هرگاه بر او درود بفرستند، پس الله تعالی بر هر فرد آنها ده مرتبه درود می‌فرستد و برای پیامبر ﷺ نیز به اندازه‌ی اجر و ثواب آنها ثواب عنایت می‌فرماید، همچنین دعاهایشان در حق نبی ﷺ که اجابت می‌شود به همین شیوه است. لذا دعا نیز مانند اعمال دیگر است که الله تعالی به اندازه‌ی اجر صاحبانش ثواب

۱- امام مسلم آن را روایت کرده است.

نصیب رسول الله ﷺ می گرداند، و آنچه از منافع برای آن فرستاده گرامی حاصل می شود، نعمتی است که از طرف الله تعالی به او عطا شده است.

در حدیث صحیح از رسول الله ﷺ روایت شده که فرمود: «مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَدْعُو لِأَخِيهِ بظَهْرِ الْغَيْبِ إِلَّا قَالَ الْمَلَكُ وَلَكَ بِمِثْلٍ»^۱. «هیچ بنده‌ی مسلمانی نیایی که در غیاب برادرش برای او دعا کند مگر اینکه الله ملائکه‌ای را بر او می گمارد که هرگاه برای برادرش دعایی طلب نماید، ملائکه موکل می گوید: آمین و برای تو نیز مانند آن را عطا فرماید». در حدیث دیگری می فرماید: «إِنَّ أَسْرَعَ الدُّعَاءِ إِبْجَابَهُ دَعْوَةُ غَائِبٍ لِغَائِبٍ»^۲. «سرعت‌ترین دعا [که اجابت شود] دعای غائب در حق غائب است».

بنابراین در دعا برای غیر، هم دعا کننده و هم کسی که برایش دعا شده است بهره مند می گردند هرچند که دعا کننده از نظر مقام و منزلت پایین تر از دعا شونده باشد، لذا اگر کسی به غیر خود بگوید: برایم دعا کن و قصد و نیتش از آن فایده رساندن به هر دو طرف باشد او و برادرش در نیکی و پرهیزگاری به همدیگر یاری رسانده اند، زیرا او کسی را که از او درخواست می شود به دعا می خواند تو به آنچه که نفع هر دو در آن است اشاره می کند، و مسئول (کسی که از او درخواست شده است) آنچه را به نفع ایشان است انجام می دهد، مانند این است که کسی غیر خود را به نیکوکاری و پرهیزگاری فرمان دهد، پس فردی که به او دستور داده شده است به خاطر کارش پاداش دریافت می کند همچنین امر کننده از اجر و پاداشی همانند وی برخوردار

۱- امام مسلم آن را روایت کرده است.

۲- در سند این حدیث عبدالرحمن بن زیاد الافرقی وجود دارد که او ضعیف است.

می‌گردد، زیرا او به سوی آن کار نیک دعوت کرده است. بویژه در این زمینه دعاهایی وجود دارد که انسان را به این کار فرمان می‌دهد؛ همانطور که الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لِدَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ﴾ [محمد: ۱۹]. «و برای گناهت و نیز برای مردان و زنان مؤمن آمرزش بخواه» پس رسول الله ﷺ را به طلب آمرزش فرمان می‌دهد. سپس می‌فرماید: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾ [نساء: ۶۴]. «و اگر هنگامی که به خویشان ستم کردند نزد تو می‌آمدند و از خداوند آمرزش می‌خواستند و پیامبر هم برایشان آمرزش می‌خواست خداوند را توبه پذیر مهربان می‌یافتند».

پروردگار پاک و منزّه طلب بخشش آنها و طلب مغفرت رسول الله ﷺ را هنگامی که به او دستور داده است که برای مردان و زنان مؤمن طلب مغفرت نماید، یادآوری فرموده است، ولی به هیچ مخلوقی دستور نداده است از یک مخلوق دیگر چیزی را درخواست کند بلکه آنچه را که خداوند بنده را به امتثال آن فرمان می‌دهد، آن عبادت برای الله تعالی و طاعت و قرب به سوی اوست، و برای انجام دهنده اش مایه صلاح و رستگاری و در آن خیر و نیکی وجود دارد، و هنگامی که آن را انجام می‌دهد خود نشانه‌ی بزرگترین احسان و خوبی خداوند در حق او و انعام و بخشش به وی می‌باشد، و در واقع عظیمترین نعمتی که الله تعالی به بنده اش عطا فرموده نعمت هدایت به سوی ایمان است و آن قول و عمل است که به وسیله اطاعت و خوبیها فزونی می‌یابد، و هرگاه بنده‌ای عمل خوبی را بر اعمال صالحش بیافزاید ایمانش افزایش می‌یابد و این همان نعمت حقیقی ذکر شده در کلام پروردگار است که:

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ [فاتحه: ۷]. «راه کسانی که آنان را نعمت داده ای». همچنین می فرماید: ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾ [نساء: ۶۹]. «و کسانی که از الله و پیامبر اطاعت کنند، در زمره ی کسانی هستند که الله بر آنان انعام فرموده است».

در اینکه آیا نعمتهای دنیا بدون دین، نعمت به حساب می آید یا نه؟ دو نظریه مشهور از علمای موافق و همسو با ما و غیر ایشان وجود دارد؛ به تحقیق می توان گفت: آن از جهتی نعمت است هر چند که از جهتی نعمت تام نباشد.

اما نعمت دینی که شایسته است آن را طلب کرد چه واجب باشد چه مستحب، همان چیزی است که الله تعالی به آن دستور فرموده است و به اتفاق مسلمانان درخواست کردن آن امری شایسته است. و نزد اهل سنت و جماعت نعمت حقیقی همین است، زیرا به عقیده ی آنها خداوند نعمت انجام دادن کار خیر را به انسان عطا فرموده است. ولی قدریه معتقدند که خداوند به انسان قدرت انجام دادن فعل خیر و شر را بخشیده است.

آنچه در اینجا مد نظر است، این است که خداوند هیچ مخلوقی را به درخواست از مخلوق دیگر فرمان نداده است مگر اینکه مصلحتی واجب یا مستحب برای آن مخلوق در آن موجود باشد، و خداوند جز آن را از بنده اش نمی خواهد، پس چگونه او غیر خودش را فرمان می دهد که جز آن را از او بخواهد بلکه بر بنده حرام کرده است در آنچه که در اختیار بنده ی دیگر نهاده شده درخواست نماید مگر در هنگام ضرورت. ولی اگر قصدش مصلحت کسی باشد که از او درخواست می کند یا

مصلحت خود و او را در نظر بگیرد، در این امر ثواب و پاداش دریافت می‌دارد، اما اگر مقصودش حاصل شدن آن چیزی باشد که مطلوب خودش است بدون اینکه در آن قصد نفع رساندن به طرف مقابل را در نظر بگیرد، این موضوعی است که این بحث به خاطر آن مطرح شده است. الله تعالی هرگز به درخواستهای شبیه این دستور نداده است، بلکه هرگاه این سؤال و درخواست صرفاً برای مخلوق باشد بدون اینکه نفع یا مصلحت او مد نظر باشد، از آن نهی فرموده است. الله تعالی به ما دستور داده است که تنها او را پرستش کنیم و به سویش شوق و رغبت داشته باشیم و به بندگان او نیکی کنیم.

هرگاه شخصی قصد منفعت و مصلحت را برای درخواست شونده نداشته باشد، پس قصد حرکت مشتاقانه و با رغبت به سوی الله تعالی و به دعا خواندنش را [که همان نماز است] نخواهد کرد، و نه قصد احسان در حق بندگان را که عبارت است از دادن زکات، اگر چه انسان گاهی به درخواست کردن سؤالهایی شبیه این مرتکب گناه نمی‌شود. لیکن بایستی بین آنچه را که الله تعالی بدان فرمان داده است و آنچه را در آن اجازه داده فرق قائل شد.

آیا ندیده‌ای که پیامبر ﷺ در حدیثی فرمود: هفتاد هزار نفر بدون حساب و کتاب وارد بهشت می‌شوند، زیرا آنها کسانی هستند که استرقا نمی‌کنند، هر چند که امر جایزی است، این موضوع را در جایی دیگر بیشتر مورد بحث قرار داده‌ام. آنچه در اینجا مورد نظر و غایت بحث است این است که، کسی که در صدد اثبات واسطه بین الله تعالی و مخلوقاتش برآید، به گونه‌ای که بین پادشاهان و رعیت آنان وجود دارد، چنان شخصی مشرک است. بلکه این دیدگاه اساس دین مشرکان و

بندگان بت و صنم است که می‌گفتند: این پیکرها و مجسمه‌های پیامبران و نیکوکاران صالح وسیله‌هایی هستند که به وسیله آن به سوی الله^۱ تقرب می‌جوئیم. [البته باید در نظر داشت که آنها می‌دانند که ظاهر این بتها و مجسمه‌ها از همین عناصر پیش پا افتاده‌ی زمینی از قبیل سنگ و چوب و زر و سیم ساخته شده است، این ظاهر قضیه است ولی آنان معتقدند این صورت مادی نمادی از تسلط روحهای مؤثر می‌باشد که قدرت و سیطره‌ی آنها مادون قدرت الله است، به همین دلیل است که بت پرستان همیشه الهه‌های خود را با صفاتی به دعا می‌خوانند که تنها لایق الله است و محال است این دیدگاه بر مبنای انتظار انسان از ظاهر یک سنگ بی جان بوجود آید].

این کار از جمله همان شرکی است که الله تعالی آن را بر مسیحیان ایراد می‌گیرد [و ذات مقدسش را از این توهم نابخردانه آنان مبرا می‌کند] آنجا که می‌فرماید:

﴿اَتَّخِذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمُورُهُمْ إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا ۖ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَنَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ [توبه: ۳۱]. «اینان

۱- الله تعالی می‌فرماید: ﴿أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ۚ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ﴾ «و کسانی که به جای او سرورانی به پرستش می‌گیرند [و مدعی میشوند] آنان را جز برای این نمی‌پرستیم که ما را با تقریبی به خداوند نزدیک گردانند، بیگمان خداوند در آنچه ایشان در آن اختلاف دارند، در میانشان داوری خواهد کرد، که خداوند کسی را که دروغزن کفران پیشه است، هدایت نمی‌کند» [زمر: ۳].

احبار و راهبان‌شان و مسیح بن مریم را به غیر خداوند به خدایی گرفته اند حال آنکه فرمانی جز این به آنان داده نشده است که خدای یگانه را پرستند که هیچ معبودی جز او شایسته پرستش نیست، منزّه است از شریکی که برای او قائل می‌شوند». همچنین می‌فرماید: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَلِإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ [بقره: ۱۸۶]. «و چون بندگانم در باره‌ی من از تو پرسش کنند من نزدیکم و چون مرا بخوانند دعای دعا کننده را اجابت می‌کنم، پس به فرمان من گردن نهند و به من ایمان آورند، باشد که راه یابند. یعنی هرگاه آنها را به انجام دادن کاری فرمان دادم و یا از آن نهی کردم دستور مرا اجابت کنند و به من ایمان بیاورند. این معنی را نیز دارد که هرگاه مرا عاجزانه و با گریه و زاری به دعا بخوانند به درخواستشان پاسخ می‌دهم. چنانکه می‌فرماید: ﴿فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ۖ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ﴾ [شرح: ۷-۸]. «پس چون فراغت یافتی [در دعا] بکوش و به سوی پروردگارت بگرای». و در جای دیگر می‌فرماید: ﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهَهُ﴾ [اسراء: ۶۷]. «و چون در دریا بلائی دامگیرتان شود هرچه به دعایش می‌خوانید جز او ناپدید می‌گردد». باری تعالی می‌فرماید: ﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ﴾ [نمل: ۶۲]. «یا کیست که دعای درمانده را چون بخواندش اجابت می‌کند و بلا را می‌گرداند و شما را جانشینان [پیشینیان بر] روی زمین می‌کند». همچنین الله تعالی می‌فرماید: ﴿يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾ [رحمن: ۲۹].

«هر آن کس که در آسمانها و زمین است از او درخواست [امداد] دارد؛ او هر روزی در کار است».

به درستی که الله تعالی این توحید را در کتابش روشن کرده است و عناصری را که انسان به وسیله آن به شرک مبتلا می‌گردد، از ریشه کنده است تا در سایه‌ی آن احدی از غیر الله بیم و هراس نداشته باشد و به غیر ذات والایش امیدوار نباشد و جز بر ذات توانایش توکل نکند. چنانکه می‌فرماید: ﴿فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَآخِشُونَ وَلَا تَشْتَرُوا بِغَايَتِي ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ [مائده: ۴۴]. «پس از مردم نترسید و از من پروا کنید و آیات مرا به بهای ناچیز نفروشید». و ﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ﴾ [آل عمران: ۱۷۵]. «آن شیطان است که دوستدارانش را می‌ترساند». یعنی اینکه شیطان می‌خواهد که شما را از دوستانش بترساند، باری تعالی در دنباله این آیه می‌فرماید: ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونَ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ [آل عمران: ۱۷۵]. «پس اگر مؤمنید از آنان نترسید و از من بترسید». و می‌فرماید: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ تَخَشَّوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً﴾ [نساء: ۷۷]. «آیا داستان کسانی را که به آنان گفته شد: [عجالتاً] دست از جهاد نگه دارید و نماز را بپا دارید و زکات بپردازید ندانسته‌ای؟ که چون بر آنان جهاد مقرر گشت، آنگاه گروهی از آنان از مردم [مشرکان مکه] چنان می‌ترسیدند که باید از خدا ترسید، یا حتی [از آن] شدیدتر». و می‌فرماید: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَءَاتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ﴾ [توبه: ۱۸].

«مساجد الهی را فقط کسانی آباد می کنند که به الله و روز بازپسین ایمان آورده و نماز بپا داشته و زکات می پردازند و از هیچ کس جز الله نمی ترسند». و می فرماید: ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَخَشِيَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ [نور: ۵۲]. «و کسانی که از خداوند و پیامبر او اطاعت کنند و از خداوند بترسند، و از او پروا داشته باشند اینانند که کامیابند».

باری تعالی روشن فرموده است که اطاعت کردن حق الله و پیامبرش است اما بیم و هراس (خشیت) بایستی تنها برای الله باشد و از او ترس به دل گرفت. چنانکه می فرماید: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ﴾ [توبه: ۵۹]. «ولی اگر آنان به آنچه الله و پیامبرش به ایشان بخشیده اند خشنود می شدند و می گفتند: خداوند ما را بس؛ زودا که خداوند و پیامبر او از فضل خویش به ما می بخشند».

نظیر و همانند آن این فرموده ی الله تعالی است: ﴿الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَبَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ [آل عمران: ۱۷۳]. «همان کسانی که چون بعضی به ایشان گفتند که: مردمان [مشرکان مکه] در برابر شما گرد آمده اند از آنان بترسید [به جای ترس و بد دلی، این کار] بر ایمانشان افزود و گفتند: خداوند ما را بس و چه نیکوکار سازی است».

پیامبر توحید را تحقق می‌بخشد

پیامبر ﷺ همین توحید را برای امتش تصدیق و تقریر می‌فرمود و خاستگاه و زمینه‌های شرک را در وجودشان می‌خشکاند، تنها در این صورت است که این سخن ما نیز وقتی که می‌گوییم: لا إله إلا الله جامه‌ی عمل می‌پوشد. زیرا إله، کسی است که قلبها در کمال حب و تعظیم و شکوه و اکرام و خوف و رجا، آن را بپرستند. [تمام تلاش و جهاد پر افتخار رسول الله ﷺ برای این بود که قلبها همه‌ی انواع عبادتها را خالصانه متوجه الله تعالی نمایند] تا جایی که به اصحاب می‌فرمود: «لَا تَقُولُوا مَا شَاءَ اللَّهُ وَشَاءَ مُحَمَّدٌ وَلَكِنْ قُولُوا مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ شَاءَ مُحَمَّدٌ»^۱. «نگویید: آنچه را الله بخواند و محمد نیز بخواند لیکن بگویید: آنچه را الله بخواند سپس محمد نیز همان را بخواند». «وَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مَا شَاءَ اللَّهُ وَشَيْتَ فَقَالَ أَجَعَلْتَنِي لِلَّهِ نَذًا قُلْ مَا شَاءَ اللَّهُ وَحْدَهُ»^۲. «مردی به او گفت: آنچه را الله بخواند و تو نیز بخوانی، پس فرمود: آیا مرا شریک الله قرار دادی؟ بگو: آنچه را الله خود تنها بخواند». و فرمود: «مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللَّهِ أَوْ لِيَصْنُتْ»^۳. «هرکس سوگند یاد می‌کند پس باید به الله قسم بخورد یا اینکه ساکت بماند». و فرمود: «مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللَّهِ فَقَدْ أَشْرَكَ»^۴. «هرکس به غیر الله قسم بخورد همانا شرک ورزیده است». پیامبر ﷺ به ابن عباس رضی الله عنهما فرمود: «وَإِذَا سَأَلْتَ

۱- این حدیث شریف صحیح است، امام احمد، دارمی و غیره آن را روایت کرده اند.

۲- نسائی به سند حسن آن را روایت کرده است امام احمد و ابن ماجه نیز آن را روایت کرده اند.

۳- متفق علیه.

۴- این حدیث صحیح است امام احمد آنرا روایت کرده است.

فَاسْأَلِ اللَّهَ وَإِذَا اسْتَعْنَتْ فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ قَدْ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَاتِبٌ فَلَوْ أَنَّ الْخَلْقَ كُلَّهُمْ جَمِيعاً أَرَادُوا أَنْ يَنْفَعُوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَكُنْهُ اللَّهُ عَلَيْكَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ وَإِنْ أَرَادُوا أَنْ يَضُرُّوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَكُنْهُ اللَّهُ عَلَيْكَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ^۱. «هرگاه درخواست حاجتی کردی پس از الله تعالی درخواست نما و هرگاه یاری طلبیدی از خداوند طلب یاری کن. به آنچه تو شایسته آن هستی قلم خشکیده است [برایت تقدیر شده است] پس اگر [تمام] خلاق تلاش کنند به تو نفع برسانند، هرگز نمی توانند مگر به چیزی که الله برایت تقدیر کرده است، و اگر سعی کنند به تو ضرری برسانند هرگز نمی توانند، مگر به چیزی که خداوند برای تو نوشته است».

همچنین فرمود: «لَا تُطْرُونِي كَمَا أَطَرَتِ النَّصَارَى ابْنُ مَرْيَمَ فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ»^۲. «در مورد من زیاده روی و غلو نکنید، همانطور که نصاری در باره عیسی بن مریم غلو کردند، پس همانا من یک بنده هستم. پس بگویید بندهی خدا و فرستادهی او». و فرمود: «اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ قَبْرِي وَثَنًا يُعْبَدُ»^۳. «پروردگارا قبر مرا بتی قرار مده که پرستیده شود». و فرمود: «لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي عِيدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ مَا كُنْتُمْ»^۴. «قبر مرا عیدگاه قرار مدهید و بر من درود بفرستید زیرا دروهای شما در هر کجا که باشید به من می رسد». در بستر بیماری [و آخرین روزهای حیات مبارکش] فرمود: «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسْجِدًا قَالَتْ عَائِشَةُ:

۱- امام ترمذی آن را روایت کرده است و می فرماید: این حدیث حسن و صحیح است.

۲- امام بخاری آنرا روایت کرده است.

۳- امام احمد به سند صحیح آن را روایت کرده است.

۴- امام ابوداود این حدیث شریف را به سند حسن روایت می کند.

وَلَوْلَا ذَلِكَ لَفَبَرَزُوا قَبْرَهُ غَيْرَ أَنِّي أَخَشَى أَنْ يَتَّخِذَ مَسْجِدًا^۱. «خداوند یهود و نصاری را لعنت کند که قبرهای پیامبرانشان را مسجد و [محل عبادت] قرار دادند. [عائشه در توضیح این حدیث فرمود:] از آنچه آنان انجام دادند برحذر باشید. و فرمود: اگر به خاطر آن نبود قبر او بر این کار شایسته تر بود لیکن کراهت داشت که به صورت مسجد در آورده شود». و این موضوع مبحث گسترده‌ای است با وجود علم و آگاهی مؤمن به اینکه همانا الله پروردگار هر چیزی است و فرمانروا و صاحب اختیار آنست، ولی اسبابی را که الله تعالی آنها را خلق کرده است انکار نمی‌کند. همانطور که باران را سبب رویش گیاهان قرار داده است. چنانکه الله تعالی می‌فرماید: ﴿وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾ [بقره: ۱۶۴]. «و آبی که خداوند از آسمان فرو فرستاده است و بدان زمین را پس از پژمرده شدنش زنده داشته و جانورانی که در آن پراکنده است». چنانکه خورشید و ماه را سبب آن چیزی قرار داده است که به وسیله آن دو آنها را می‌آفریند و همانطور شفاعت و دعا را سبب آن چیزی قرار داده است که به وسیله آن قضای خود را جاری می‌کند. مانند نماز مسلمانان بر جنازه‌ی شخص مرده، که این از جمله اسبابی است که به واسطه آن، الله تعالی او را مشمول رحمت خویش قرار می‌دهد و مسلمانان نیز بواسطه آن کار، ثواب و پاداش دریافت خواهند نمود.

اسباب مشروع و اسباب نامشروع

شایسته است که در مورد اسباب سه امر ذیل دانسته شود:

اول: همانا یک سبب معین و مشخص به تنهایی نمی تواند کار خواسته شده را پدید آورد، بلکه به ناچار همراه آن، اسباب دیگری هم لازم است با وجود این موانعی در برابر آن قرار دارد [که مانع ظهور مطلوب می گردد].

بنابراین اگر الله تعالی اسباب را کامل نمی کرد و موانع را برطرف نمی ساخت هرگز مقصود حاصل نمی شد زیرا پروردگار پاک و منزّه آنچه را بخواهد به انجام می رساند هرچند که مردم نخواهند و آنچه را مردم بخواهند تحقق نمی پذیرد مگر اینکه الله تعالی اراده فرماید.

دوم: جایز نیست کسی اعتقاد داشته باشد که چیزی سبب است مگر اینکه به سبب بودن آن علم داشته باشد، بنابراین هرکس بدون علم و آگاهی در صدد اثبات چیزی به عنوان سبب برآید یا به سبب بودن چیزی قائل شود که با شرع مخالفت دارد، نظرش بی اعتبار و باطل است. مانند کسی که می پندارد نذر سبب دفع بلا و بدست آوردن نعمت است. درحالی که در صحیحین از پیامبر ﷺ به اثبات رسیده است که از نذر نهی کرد و فرمود: همانا آن خیری نمی آورد، بلکه به وسیله آن مال یا امری از دست بخیل خارج می گردد.

سوم: روا نیست که چیزی از اعمال دینی را سبب قرار دهد مگر اینکه مشروع باشد زیرا اساس و مبنای عبادتها بر توقیف^۱ است؛ بنابراین برای انسان جایز نیست که برای الله تعالی شریک قائل شود و غیر او را به دعا بخواند اگر چه گمان کند که آن امر در فراهم کردن برخی از خواسته هایش سبب مؤثری است، به همین دلیل نمی توان با بدعتهایی که مخالف شریعت است برای الله تعالی به عبادت پرداخت هر چند در خیال خود آن را درست پندارد، چرا که شیاطین گاهی انسان را به هنگامی که دچار شرک می گردد در انجام دادن بعضی از خواسته ها و مقاصدش یاری می کنند و گاهی نیز به واسطه کفر و گناه و نافرمانی، بعضی از امیال و خواسته های انسان حاصل می شود و این کار دلیل بر حلال بودنش نیست، زیرا مفسده ای حاصل از آن بزرگتر از مصلحت ایجاد شده بوسیله ی آن می باشد، و رسول الله ﷺ برای این مبعوث شده است که مصالح را تحصیل کند و آن را به کمال رساند و راه مفسد را ببندد و آن را کاهش دهد، بنابراین هر آنچه را که الله تعالی به آن دستور داده است، مصلحتش رحجان دارد و هر آنچه را که از آن نهی فرموده باشد مفسده اش افزونتر است. و این معجل قابل بسط است که توضیح آن در این مختصر نمی گنجد. و الله أعلم.

۱- منظور از توقیفی بودن عبادت این است که به همان شکلی که تشریع شده است بدون تبدیل یا اضافه کردن بدان یا کم کردن از آن و یا سرایت دادن حکم یکی بر دیگری (قیاس در عبادت) آن را انجام داد و باید در برابر آن تسلیم محض بوده و از طرح هر گونه ایراد و شک و شبهه ای پرهیز نمود. (مترجم)

والحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

شیخ الإسلام ابن تیمیہ رحمته الله در شجاعت و عمل، قهرمانی نام آور بود، نقش مهمی را در نجات سرزمینهای شام بازی کرد مخصوصاً آن هنگام که بزدلان شایع کردند که لشکریان تاتار به شهر حلب رسیده اند او خود را به سپاهیان شام رسانده و آنها را برای جهاد تشویق نمود و به مصر مسافرت کرد تا فرمانروای آنجا را برای عزیمت و دفاع از شام ترغیب نماید تا سرانجام شر دشمنان را از آنان دور گرداند.

در دین اصلاح گر بود، هنگامی که در دوران حیات وی بین مسلمین افکار فلاسفه و آراء معتزله و اشاعره منتشر شده بود شیخ به پا خاست و مردم را به این امر دعوت کرد که قرآن و سنت را مأخذ عقیده و احکام بدانند و بس.

دشمنان و حاسدان بر او تهمتها بستند و به دلایلی واهی او را به «مجسمه بودن» متهم کردند تا سرانجام حکام را بر او بدبین ساختند و باعث شدند تا به زندان افتد و در راه اعتقادش و بخاطر بیان شجاعانه حقیقت در زندان جان سپرد.

اهل انصاف در کتابهایش جز توحید و تنزیه رب العالمین و نفی هرگونه تشبیه و تمثیل از او چیزی نیافته اند.

خداوند متعال شیخ الإسلام و رهروان راه او و دوستدرانش را رحمت کند.

آمین یا رب العالمین